

KATONASZÖKEVÉNY (III.)

BORDÁS GYÖZŐ

TÖRTÉNELMÜNK SÍRJAINÁL

10.

Mi, rabtársak egymást csak csúfneveken ismertük és szólítottuk, de ez a pap, aki engem olaszra tanított, megmondta keresztnevét is: szólítsam csak halkán don Giovanninak. Szükség is volt erre a könnyítésre, mert különben hogyan tudtam volna az égből pottyant tanítómesteremmel közlekedni, kérdezni vagy mondani bármit is, később pedig már megkérni egyre s másra. Azt viszont határozottan éreztem – és ezt nem dicsekvésképpen mondom –, a negyven fogoly közül, mintha engem kedvelt volna legjobban. Nem jó a szó, hogy kedvelt, miért is kedvelt volna egy taknyos, alig húszéves hentesinast, csak becsülhette törekvésemet, elszántságomat, hogy valóban nem akarom semmittevással tölteni az időmet, s míg itt vagyok, legalább nyelvet tanulok. Hogy éppen az olaszt, azaz az ő nyelvét, hát kiben nincs ennyi „lokálsovinizmus”? Ma már minden szerénytelenség nélkül mondom, bizonyára azt is észrevehette, hogy a fejemben is valamivel több lehet, mint sok máséban. Mondtam is neki: én valójában – de, ha jobban belegondolok, ez is micsoda nagy szó – egyszerű „innovator” szeretnék lenni –, nem ölni a disznókat, még ha a belsőségek készítéséhez, a májas hurkához például, állítólag, különös érzékem van, de engem a víz és a szél energiája érdekel: hogyan jobban kihasználni, mert azok a vacak szélmalomok meg

vízimalmok, amelyek nálunk a Tisza mentén vannak, ennek az őrült nagy energiának a fél százalékát sem hasznosítják. Öregapám egyszer lóháton Melencéig vitt, hogy megmutassa a szélmalmost, aztán egyszer, húsvét másnapján, át a kompon a Bácskába egészen Dreáig. Láttam vagy harminc szélmalmost. Visszafelé jövet nekiálltak pipázni a padéi révessel, aki meg azt magyarázta, ha a Tisza vízének az energiáját kihasználnák . . .

– Hát micsoda sodrása, ereje van néha, alig tudom húzni, mert ellenáll. Máskor meg csak úgy eresztem, mint a bort a torkomon – magyarázta a révész, miközben azokat a bácskaiakat szidta, akik mindig sietnek. Az urak a zsebórájukat nézik, hogy milyen gyorsan érek át, az anyjuk istenit – tette még hozzá dühösen.

Én meg csak azt éreztem, hogy nagyon egyetértettek abban, hogy hiába, no, mi bánátiak mégiscsak különbek vagyunk, nemcsak abban, hogy itt a kakasok is másként kukorékolnak, hanem, hogy nem rohanunk olyan örülten, mint azok odaátrol.

– Ráérünk, minek hajszoljuk annyira magunkat – magyarázta a révész –, az Úristen úgysis a szorgalmasabbját szólítja hamarább. Hogy miért akarnak ezek elégni a munkában, nem is értem, olyanok, mint a mi svábjaink, csak dolgoznának, ha kell, ha nem. És maga is, minek ment odaátra, hát tudja, milyenek. Míg a micink, mondjuk búcsúkor, még a nagykaput is kinyitják, hogy minél több vendégük legyen, az odaátiak még a verőcét is becsapják az ember orra előtt. Hiába, no, jobb ez a mi ráérősebb fajtánk.

Nagyapám egyik kezében a pipa, másikban a Bandi lovunk kantárja, s csak hümmög néha-néha, hogy azt se tudni, igazat ad vagy se a nagybajuszúnak, akit, úgy látszik, a tojás mellett, ma nem kevés itallal is kínálták a locsolkodásból jövő-menők, mert nagyon megeredt a nyelve. S mindez csak azért maradt meg ilyen elevenen bennem, mert mikor már majdnem átértünk, azt mondja a révész a nagyapámnak:

– Ha maga igazi jegyző volna, már tett volna valamit annak érdekében, hogy itt híd legyen, és ne kelljen minden fél órában huzigálnom ezt a szart, mert látja, most is milyen sodrása van a víznek. Hát emberi ez? Akár tíz vízierőmű is kerepelhetne itt, mi a fenének a komp?

S ekkor, de valóban ekkor, az én fejemben mintha valami klikkerek kezdtek volna játszódni egymással. Előbb csak azt éreztem, mintha

egymásnak ütődnének, oda-vissza, aztán elkezdtek szaporodni, sokasodni, mind több lett belőlük, már úgy éreztem, el sem férnek bennem, és valami furcsa táncba kezdtek, mint ma, azokban a lottóhúzó gépekben. S csak arra tudtam gondolni, amit az öreg mondott. Mit is? Hogy itt Bánátban 270 szeles nap van az év folyamán, odaát meg 200, és hogy a víz creje csak itt a sodrásban akár tíz malomkereket is forgathatna? Ha ezek a klikkerek akkor meg nem mozdulnak bennem, föltaláló se lett volna belőlem, garantálom. Mindezt szerettem volna elmondani don Giovanninak, már csak azért is, hogy ismerjen meg jobban, de bármennyire is óhajtottam, nem volt meg hozzá a szókinccsem. Makogni meg? Jaj, de sok kellemetlenségem volt már eddig is miatta.

11.

Nyugtalanított, hogy itt vagyunk már több mint három hete, s otthon se szüleim, se most már Pesten élő nagyapám, de Erzsikém Szabadkán sem tudja, hol vagyok, mi van velem. A katonarendőrség bizonyára hússzor is járt Padén, hogy megtudjon rólam valamit, netán elcsípjén és visszatoloncoljon.

A délutáni levegőzés közben megemlítettem don Giovanninak, ha vasárnap ismét kint lesz a városban, hozzon nekem, „tre”, azaz három képeslapot, mert írni szeretnék haza.

– „Cartolinát?” Ha valami itt a legszigorúbban tilos, akkor az a levelezés. Se kapni, se küldeni nem szabad, nagyon jól tudod.

Valami ilyesmit magyarázott, amit hogyne tudtam volna, ezért nem is szóltam e titkos tervről se Árpádnak, se Palinak. Viszont bármennyire is reméltem, hogy hozzájutok nemesi örökségünk eme címeréhez, már-mint a levelezőlaphoz, nem hozott a Giovanni. Pontosabban azon az első vasárnapon nem, de a következő délutánján séta közben intett: kövessem a WC-re.

– Három szónál több ne legyen rajta – mondta parancsolóan –, s nem tőlem kaptad, ha baj lesz belőle. Mert különben befejeztük a sogafo-gato tanfolyamot.

Szavaiból ekkor arra következtettem, hogy mi valamennyien komoly megfigyelés alatt állunk. Valójában csak azért tartanak itt bennünket, hogy kiszűrjék a valódi kémeket. Mondtam már, pontosan egytucatnyian voltunk a szerb királyságból, zömmel olyan zöldfülűek, mint mi hárman,

de volt egy Jovo nevezetű, ha valóban így hívták, mert mi magunk között csak dorognak, igazi kém. Hogy őt hányszor becibálták éjjel meg hajnalban . . . Hallottuk, néha vallatáskor úgy sivített, mint a malac. Nem is nagyon mertünk vele szóba állni, de egyszer a WC-n megkérdeztem, hova való. Nem válaszolt, csak azt mondta, „podnarednik”, tehát altiszt, s hogy gyereke, felesége van otthon. Kérdem, találtak nálad valamit? Fényképezőgépet, írást, rajzot? Azt mondja: nem. Hát akkor váltig azt állítsd, hogy eltévedtél, úgy kerültél át a határon. Nem tudom, mennyire vált be a receptem, de borzasztó volt néha látni véraláfutásos arcát, amiről azt állította elesett, onnan cred. De mi tudtuk, már hogyne tudtuk volna, mi történik, különösen a mi szárnyunkon. A börtön U alakú volt, a keskeny folyosóról jobbra és balra nyíltak az ajtók, ha jött az őr, már abból az egyszerű tényből, hol állt meg, melyik cellát nyitja, tudtuk, kit fog elvinni. De ez hagyján, visszafelé jövet azt is pontosan megállapíthattuk a léptekből, a szuszogásból, esetleg a fájdalomgyötörtéségtől, hogy mi is történt, történhetett a kihallgatáson. A legfőbb árulkodó jel pedig az volt, hogy a porkolábok kirc hogyan csukták rá az ajtót. Nos, éppen ezek az árulkodó jegyek mondatták velem is, hogy a megfigyelésben ennek a papnak is lehet némi szerepe. Vele mindig előzékenyek voltak, s mintha elnézést kérve szólították volna a parancsnoki irodába, ahonnan méltóságteljes léptekkel tért vissza, amiből valóban az égvilágon semmi sem volt kivehető. Hogy is magyarázzam: színtelen, szagtalan, amolyan gáznemű volt.

Don Giovanninak Jovóval szemben sohasem eshetett bántódása, s innen jött kételyem szerepét illetően. Ha esetleg besúgó is, ám legyen, mi aztán ártatlanok vagyunk, s ezt ő is tudja, gondoltam, s bármi felmerült volna, nem dugja ingembe a három képeslapot.

Nem is írtam egyikre sem többet, csak annyit – mint az otthoni úri világ, ha nyaralni ment, mondjuk Abbáziába, s meg akarta tisztelni nagyapámat –: Üdvözetem küldöm Tiranából. Mind a három képeslap tökéletesen egyforma volt, az albán főváros főtere, a Place Skënderbe, balra a mecsettel a huszonnyolc méter magas minarettel, előtte hosszúkas virágágyások, közte sétáló, lefátyolozott, feredzsés asszonyok bő selyemnadrágban, s férfiak, valamennyien fehér tányérformájú fezenben. A három irányból befutó kocsiuton néhány DKW típusú autó, négy-öt fiáker. Ma is megvan családi albumunkban az, amit Heinrich Jenő, azaz

apám nevére címeztem, s rajta az ő kézírásával a lap érkezésének dátuma: 1939. július 25. Mellette anyám kissé goromba kézírásával: Drága fiunktul.

– Amikor csak ránéztünk, mintha csak a szemfedeleket láttuk volna – mesélte anyám –, én sirattalak, apád meg, bár soha be nem vallotta, a lelke mélyén sóhajtozva.

Arról a mohamedán templomról csak annyit, don Giovannitól tudom, az olaszok a megszállás után azonnal egy nagyobb katolikus templom építésébe fogtak, amelynek tornyát harminckét méter magasra tervezték. A tiraniaiak pedig már bejelentették, akkor ők ezen a Szkander bégéről, az ő Hunyadi Jánosukról elnevezett terükön a minaretet harmincötre emelik.

– Ezt holtbiztosan meg is teszik – mondta.

Én már csak azt láttam, rabszállító teherautóknak fel-fellibbenő ponyvája alól, hogy tákolják a faállványokat. Nem lehet ezekkel az albánokkal kukoricázni, gondoltam, s igazam is lehetett, mert például míg ott voltunk a börtönben, az utcáról szinte állandóan szólt a zene, még hozzá többnyire a legkeményebb olasz indulók, olyan trá-tá-ták, és egész napon át. A villanypóznákra akasztott tölcseérből bömbölt, de csak addig, míg a müezzin imájába nem fogott. Akkor el kellett hallgatni. Eleinte ezt a szabályt az olaszok nem akarták betartani. Reggelre minden hangszórós vonalat elvágtak.

Don Giovanni mesélte azt is, hogy amikor először kapott kimenőt, a templomból a börtön felé jövet megállt egy új húsbolt előtt, már csak azért is, mert ott olaszul is feliratozott volt az árcédula. Igen ám, de az olasz hentesek az olaszok ellátására disznóhúst is hoztak, s ő éppen czekeket szemlélte, arra gondolva, milyen jó lenne egy kis otthoni eledel, mire két albán ott termett, és úgy helybenhagyták, hogy az inge is véres lett. Azóta mindig körülnéz, mielőtt bárhol leállna. Az ő megfigyelése, hogy a muzulmánok sokkal elszántabbak és kitartóbbak is, mint mi, ők elbírák azt, amit a keresztények soha. Ezzel számolnunk kell, hámoztam ki szavaiból, de mit tudtam én az Allah világát tisztelőkről? Semmit tulajdonképpen. Otthon ugyan néha megjelentek a favágó fűrészszel vagy a cinezövással, hogy edényeket foltozzanak, de ott munkát alig kaptak, hiszen ezeket a munkákat mindenki maga végezte.

– Igaz, ki szereti az agresszorokat? – tette fel egyszer tűnődve magának is a kérdést a pap, amire én nem is válaszoltam. Ellenben ez a Giovanni nagyon olvasott és sokat látott ember volt. Megjárta ő Európa egész déli részét, sőt Abesszíniát is. A spanyolokról és franciákról is beszélt, főleg a történelmükről, de a magyar múltból is többet tudott, mint mi hárman együttvéve. Azóta is szégyellem, ha szóba kerül, de így volt.

– Ha magyar vagy, akkor hallanod kellett Vladiszlav Varencsikről – mondta egyszer, míg mellette mostam az ingem a kőből készült hosszú vályú mellett.

Csak széttártam vizes karjaimat, hogy én, bizony, soha életemben. De ha akkor I. Ulászlót vagy Jagellót említi, akkor sem tehettem volna mást. Csak amikor Hunyadit, mármint Szibinyanint említette, lélegeztem föl kissé, mert törökveréséről és a déli harangszóról nagyapám mesélt, nem is egyszer, s nem is kis elragadtatással. Csak Szent Istvánról és Mátyásról tudott még oly hévvel és lelkesedéssel szónokolni, mint róla. Nagyobb elragadtatással csak a Tiszáról hallottam beszélni, amiről nekem eszmélésem pillanatában is tudnom kellett, hogy Magyarország legszentebb folyója, mert itt is ered, és itt is torkollik a Dunába. Hossza, ma is tudom, eredetileg több mint 1400 kilométer volt, de az 1850 és 1880 közötti szabályozással pontosan 966 kilométerre rövidült. Ezt tudtam, de azt a keserűséget is még gyerekfejjel átéltem, amikor jegyző nagyapám apámmal együtt azon sopánkodott, mennyire megváltozott a földrajz! – Őt országra szabdalták ezt a mi folyónkat, a szentségit a világnak – és káromkodott hozzá nagyokat az öregebbik Heinrich. Mit érthettem én ebből, minthogy azt sem, miért nem mehet be többé a községházára.

– És amikor ők – dűnnyögte – csak huszonöt százaléknyan voltak, mi községházát is adtunk nekik, jegyzővel.

Ezért döntött úgy, fölköltözik Budapestre. Azt mesélték, senki sem marasztalta, még csak vigasztalni sem vigasztalta, pedig nem egy szülő gyerekének adta ki a bevonulás előtt a pecsétes papírt, hogy „fegyverképtelennek osztályozván”. Hogy ezért néha egy-egy malac vagy süldő is bekerült az óljába, az egy más téma. Tény viszont, a kocsit púposra pakolták, aztán irány a valkai állomás, s onnan tovább. De, s erre is határozottan jól emlékszem, még két évvel később is azt írták: marha-

vasonokban laknak, mert rengetegen jöttek nemcsak tőlünk, Romániából, Oroszországból, Csehszlovákiából, Horvátországból, Boszniából... És azt is írták, ha ez így megy tovább, Veszprémbe vagy Szentesre mennek, s ott telepednek le.

– Miért nem jönnek haza? – kérdeztem apámtól. – Attól fél, hogy itt elveszítené a harmincnyolc évi szolgálatért járó nyugdíját. Később láttam közös útlevelüket, amelyet a belgrádi konzulátuson állítottak ki magyar és francia nyelven, s ezen ezt írta:

Saját aláírással – Signature du titulaire:

Igazolom, hogy jelen fénykép az útlevél tulajdonosát ábrázolja, aki az útlevelet és a fényképet e hivatal előtt saját kezűleg írta alá (látta el kézjegyével).

Kelt Belgrádban, 1922. évi július hó 24-én.

S ott nagyapám és nagyanyám fényképe és aláírása.

Aztán a Kerepesi út mentén, a Keleti pályaudvartól nem messze, csak fölépültek a volt állami tisztviselők szükséglakásai, s nagy sokára a nyugdíjak folyósítása is beindult, ami apám szerint akkora volt, hogy bennünket is eltarthatna.

Miért mesélem mindezt? Mert elejétől fogva arra hivatkoztam, hogy nagyapámhoz szeretnék eljutni, aki Pesten él, jó nyugdíjból. Hogy ezt az olaszok miért nem értették, ma sem tudom. Csak don Giovanni, de ő tökéletesen, vagy legalábbis úgy tett, én viszont bármennyire is megszerettem ezt az embert, mindinkább kellemetlen volt a vele való együttlét. Hogyisne, amikor újból meg újból előhozta azt a Varencsikot meg a Várnai csatát. Még ha Mohácsot, no jól van, de hol lehet az a Várna? Csak a dátumot tudtam megjegyezni: 1444. A többit, most már a biztonság kedvéért, fölírtam az olasz szavak cédulájára. Szóval, azt mesélte, ő a saját szemével látta a csata színhelyét, azt a lapályt, ahova a bolgárok nemrégiben mauzóleumot emeltek a népük felszabadításáért küzdő, mindössze húszéves magyar–lengyel királynak.

– Akkor, amikor ott jártam, még csak obeliszk volt – mesélte, és mutatta, hogy az az obeliszk majdnem olyan, mint a négy méter magas börtönfal ellenére is idelátszó minaret, csak egy tömbből van. Én már fordítottam volna el a fejem, hagyjon engem az olyasmikkal, hogy „mausoleo” meg „obelisco”, hát mik ezek? Ő türelmesebb, kitartóbb: mutatja, írjam csak föl szépen a cédulámra. A dárdára tűzött királyi

fejéről is beszélt, amibe szinte bele is borzadtam, mert ismét a kumanovói kút látványa tárult elém.

De tudott ez a pap Rákóczi fejedelemről is: hogy bukása után Ahmed török szultán adott neki menedéket, s mondta is a várost, ahol lakott, törökül, amiről csak később tudtam meg, ez Rodostó, meg hogy a haláláig ott élt. De több történelemkönyvet el kellett olvasnom, hogy csak némi fogalmam is legyen arról, amit ez az ember tudott. Én meg még akkor megfogadtam apám félig vicces, félig komoly mondását, miszerint nem szégyen butának lenni, csak annak maradni. Hányszor vettem kézbe Eckhardt Sándort, mert tökéletesen tudatlan voltam a történelem dolgaiban.

Mivel egy szárnyba tartozók voltunk, nap nap után összehozott bennünket a sors, s mert szégyenkezni sem akartam előtte, egész éjjel mormoltam a szavakat meg a neveket, s alig vártam a reggelt, hogy azt, amit nem jegyeztem meg, a beszűrődő fénynél a papírkáimról leolvassak. De ősz volt már, későn virradt.

Másnap délután, amikor megláttam, minden kérdés nélkül sorolom neki: Verencsik, Rákóczi, obelisz, mauzóleum . . .

– Bravó! Bravó!

S ennek a sikernek ő is legalább annyira örült, mint én, ő annak, hogy nem volt hiábavaló a rögtönzött történelemórája, én meg annak, hogy csak beragad az én agyamba is valami. De neki mindez nem volt elég, azt mondja, most majd jön a Balkán. Ezzel meg mi a fenét akar, gondoltam, és belefájdult a fejem, mert arra gondoltam, ezután már csak álmatlan éjszakáim lesznek. Kezdtem igazat adni Árpádnak, aki nemegyszer mondta, hogy hülye vagyok, mert fölösleges dolgokkal terhelem az agyamat, ahelyett, hogy kigondolnám, hogyan szabaduljunk végre, mert különben itt fogunk megrothadni. Tényleg, hogyan kijutni innen? De ezen most hiába is akartam volna töprengeni, don Giovanni nem hagyott. Jött az ő Balkánjával.

Megértettem vele, tudom, mi a Balkán, a Szávától és a Dunától lefelé, mutattam, mire ő „mezzogiorno-mezzogiorno”, amivel megint csak megzavart, mert ezt a szót már ismertem ugyan, mert akkor kaptuk a „pranzot”, azaz az ebédet. Pedig pofonegyszerű, ők is ugyanúgy nevezik az égtájat meg a napszakot.

S ez a történet azért maradt meg bennem a mai napig is, mert már évek óta a kórházban dolgoztam, s volt egy csuda eleven és jó eszű cigánygyerek betegünk. Tüdőbajos, sajnos. Tízéves lehetett, s Cecília nővér feladata volt, hogy az iskolatáskába is belenézzen. Fogott a gyerek agya, öröm volt vele dolgozni, már egyenleteket is megoldott, de egyszer panaszkodik a nővér, de látom én is, megmakacsolta magát a Lajcsi. Nem megy valami, gondoltam, megnézem, ugyan mi. A feladat pofonszerű: a déligyümölcsöt kell megkülönböztetni a nem délitől.

– Akkor a narancs meg a banán . . . amott az alma, szilva . . .

Néz rám a gyerek, tágra nyílt szemekkel, már pityeregve.

– No, melyik a déli?

– Amit délben eszünk?

– Hogyan délben?

– Amikor harangoznak?

Hoppá. Álljunk meg egy percre. A gyerek valóban nem ismerte a fogalmat. Sose hallotta. Mindjárt a mauzóleum meg az obeliszk jutott az eszembe.

Tehát a Balkán a következő történelemóra tárgya, nyugodtam bele don Giovanni óhajába, amit akkor hallottam, ismét csak később állt össze valamiféle logikus képpé. Nagyképű lennék, ha azt mondanám, azonnal. Mindezt úgy magyarázom, hogy ez az ember magokat ültetett el bennem, amely később kelt ki, s talán kezdett el lombosodni, virágozni, s remélem, azok a magok, amelyeket most már én szórok, egyszer ugyancsak kicsíráznak.

Találkozott egyszer egy nagyon intelligens szerb írónővel, mondott is egy nevet, de én ma sem tudom, ki volt az. Azt mondta, Franciaországban, Nizza mellett. A társaságban azt fejtegette, hogy a Balkánon valamennyien kicsik és egyedül vagyunk. S ami érdekes, azt mondta: ez nem zavar bennünket, mert a történelem folyamán azok a nagyok, akik ide betették a lábukat, mind eltűntek, a kicsik viszont maradtak. Róma-, Bizánc-, török, Monarchia-beli példákat hozott föl. S kétségkívül volt is benne igazság. Én ezt olaszként éltem át, s adtam is neki részben igazat, s nem értettem, hogy a franciák és az angolok miért tiltakoztak oly nagyon, a németek meg egyenesen hátat fordítottak az írónőnek. Miben volt igaza? Abban, hogy itt a Balkánon a kicsik mindig jobban összpontosítottak. Az élet kényszerítette rá őket, mint ezeket az albá-

nokat, de mondhatnám a macedónokat, bolgárokat, montenegróiakat is. Ránk, olaszokra jellemző, hogy mi csak a saját szemszögünkből téves nézeteikkel vagyunk elfoglalva, s nem fogadjuk el, hogy amilyenek olyanok, megváltoztatni nem fogjuk őket.

– A Balkán, a Balkán. Már a nevét illetően is egyesek úgy magyarázzák, hogy a hegyből, hegyláncolatból származik. Én nem így tudom, hanem, hogy a „bal”-ból, ami mézet jelent és a „kan”-ból, ami vizont vért jelent. Nem tudom – magyarázta tovább –, ez mennyire megbízható tudományos szempontból, de történelmüket illetően minden bizonnyal.

Amit most mesélek, már a régmúlt emléke, talán nem is így mondta, de egy életem át fürkésztem azok után a félmondatok után, amelyeket ott tőle hallottam. És amikor a gyerekeim a Hegyek koszorúját tanulták az iskolában, s meghallottam azt a sort, hogy „bögre mézet senki fel nem hajtott bögre epe kísérete nélkül”, ismét eszembe jutott don Giovanni. Nem, nem akkor, ott a délutáni szellőztetésünkkor, hanem évtizedekkel később nyitotta föl a szememet. Hogy ezt itt sem értették? Mondok még valamit. A gyerekeimnek volt egy fiatal tanára, csak a csúfnevére emlékszem, Hopp Csórónak hívták, tegyük félre, hogy szadista volt, a gyerekeket a pajeszuknál fogva húzta ki a padból, és azt élvezte legjobban, ha két gyerek fejét egymásnak koccintotta, de úgy, hogy csengett bele a tanterem. A gyerekek gyertyát gyújtottak, amikor elment egy nagyobb város iskolájába. De nem ez a lényeg, hanem az, bennem máig forr, hogy bukójegyet adott István fiamnak, amikor a vers kapcsán a tőlem, azaz don Giovannitól hallottakat mondta el.

De még mennyire igaza volt papomnak a „józan balkanofil” elképzeléséről, s abban, hogy a régi görögöktől kezdve Dušan és a Karadordevicók Szerbiáján át, mind a szabadságért és a szépségért harcolt, miközben gyűlölködtek és irtották egymást.

– Sajnos az Appenninek és a Balkán most nagyon közel kerültek egymáshoz, és félok, hogy a zsarnokság mindkét civilizáció temetője lesz –, ha visszagondolok a pap akkori szavaira, amelyeket jóval egyszerűbben fogalmazott, hogy számomra is érthető legyen, csak erre tudok következtetni.

12.

Még hogy nem keresett otthon a katonarendőrség! A volt jegyző unokája az uradalmi birtok intézőjének a fiát? De nem látványos házkutatást végeztek, hogy átkutattak volna a pincétől a padlásig mindent. Nem. Nem voltak feltűnést keltő látogatások, hanem közvetve, elsősorban az új jegyző révén tudakozódtak, diszkréten, és nagyon bizalmasan: mi hír erről a Masa-Heinrich gyerekről? Jól van? Mit hallottatok róla? – kérdezte főleg a szomszédoktól, ha az adófizető cédulával megjelentek a hivatalában, vagy éppen újszülöttet kellett beíratni az anyakönyvbe.

– Rossz reklám lett volna az új hatalomnak, ha híre megy a dolognak, ezért mindig csak kerülő úton jöttem szóba, mindaddig, míg meg nem érkezett a tiranai képeslap. Ekkor apámat arról értesítették, a hadsereg kasszájába azonnal fizessen be 850 dinárt „egy eltűnt katonaruha és oldalfegyver”, azaz a bajonétja címen. Hogy a hadseregnél hogyan számolnak, szegény apám honnan is tudhatta volna, de azt igen, hogy akkor a disznó élősúlya 4,5 dinár, a húsé 10, a zsír – igen, akkor a zsír drágább volt mint a hús – 14 dinár volt, ezt nagyon is. Nyolcszázötven dinárba kerültem tehát az otthoniaknak De, mert egy összegben ezt apám törleszteni nem tudta, ráment a negyed háza. Ügyvédet is fogadott szegény, nagyapám egykori jó barátját, a mindig lenyalt, szőke hajú, spicces orrú Mavrák urat, s ez lett a veszte, mert így a ház fele odalett. Az ügyvéd további fondorlatainak következtében aztán az egész is, de az nagyapám állítólagos, soha be nem bizonyított adósságai miatt. De ez egy másik történet.

Minderről mit sem tudván, pajtásaimmal valóban kezdtük megelégni a tiranai börtönt. Meghízni meghíztunk ugyan, de a több mint két hónapból már nagyon elégünk volt. Meghallgattam Palit és Árpádot, és eldöntöttük, éhségstrájkba kezdünk. Meg is tettük.

Két-három napig nem is történt semmi sem, a börtönőrök beadták az ennivalót a csajkában, meg vissza is vitték.

– Fiúk, tartsunk ki, ha már belefogytunk, itt előbb-utóbb csak történnie kell valaminek – tanácsoltam.

Negyedik nap már egy katonai tiszt hívatott, s kérdi, mi a kifogásunk az olasz börtön ellen. Így fogalmazott, hogy olasz, és nem albán. Hoppá, gondoltam én.

Mondom semmi, de mi magyarok vagyunk, Magyarországra akarunk menni, semmit sem vétettünk Mussolini ellen, miért nem engednek bennünket.

Mussolini neve hallatára fölkapta a fejét, s kérdi, ki mondta ezt nekünk.

– Senki – válaszolom –, de mi tudjuk, hogy itt csak kommunisták vannak, hisz minden cellában ott a felirat: „Credere – Connibattere – Obedere” – ami, ugye, valami harcot is jelent meg hitet a testvériségbe, egyenlőségbe.

Néhol még az ötágú csillag is ott díszelgett, de ezt már nem mondtam, mert hogyan magyaráztam volna meg, hogy a „stella” ötágú. Meg ez már túl sok is lett volna. Arról meg aztán mint a sír hallgattam, hogy tudom, don Giovanni azért van itt, mert egy ihletett prédikációjában egy napon említette Lenint, Hitlert, Francót és Mussolinit.

– Tudják maguk, hogy az olasz nép mennyire szereti Mussolinit? – kérdezte, mintha csak érezte volna, mi az, amit kimondani, ha nyúznának sem, mondanék ki. A kérdés arra vonatkozott, hogy hivatkoztam arra az emberre, aki ellen mi véteni nem vétettünk.

Ettől a tisztől tudtuk meg, hogy Mussolini állítólagos népszerűségét többek között annak is köszönheti, hogy Európában ő vezette be elsőnek a nyolcórás munkaidőt, hogy állami kórházakat alapított . . .

Magyarázott még sok mindent, amit nem is értettem, de tény, hogy továbbra is visszaküldtük az ennivalót.

Nyolcadik napon, ha jól emlékszem, бүдösül éhesek voltunk már, megjelent egy magas rangú tiszt is. Fölsorakoztatott mindhármunkat, és újból ugyanazok a kérdések. Én meg váltig ugyanazt mondtam: nem vétettünk Mussolini ellen . . . ha akar, lőjön föbe bennünket, temessen ide a beton alá, de mi akkor is menni akarunk.

Azt mondja erre, együnk, akkor áthelyez bennünket civil börtönbe, munkára.

– Nem, itt a börtönben nem eszünk – makacsoltam meg magam –, csak kint a falakon túl! Ott adjon enni, akkor elfogadjuk.

Fél óra se telt bele, ismét jönnek értünk, előállt a teherautó. Mindenki az ablakrácsokon keresztül leste, mi fog történni. Nem tudom, don Giovanni is közöttük volt-e, mert tekintetével nem találkoztam, de a többiek szeméből mintha valami szánalmat olvastam volna ki, mintha

csak azt mondták volna, no ezek is a veszükbe mennek. Kellett nekik sztrájkolniuk? Volt már régebbi tapasztalatuk vagy sem, nem tudom, de én úgy éreztem ekkor, nyert ügyünk lesz.

Már fönt ültünk a leponyvázott autó kemény padján, amikor elfogadtuk a szendvicseket. Aztán kaptunk egy-egy malária elleni tablettát és két deci vörösbort. Vérré vált bennünk. Az autóból láttam először azt a főteret, amit a képeslapról már ismertem, de hogy hova visznek, sejtelmünk sem volt. Ha a veszőhelyre, gondoltam, akkor nem adtak volna gyógyszert. Ezzel vigasztaltam a szabadkai-palicsi bajtársakat is. Ismételten meg voltam győződve, most már az út csakis hazafelé vezet. Nem egészen így történt.

13.

Elbasanba vittek bennünket, a katonáiból valóban a civil börtönbe. Amint bevezettek az őrszobába, és leoldották bilincseinket, láttuk a földes padlón a véres fejszét és egy már jól összevert pasast, toprongyos ruhában, hosszú zsíros hajjal, ami előlről szinte az egész arcát eltakarta. Bennünket átkísértek egy másik szobába, itt vették át papírjainkat. Az albán őrök is olaszul beszéltek, kérdik, miért nincs fotográfia? Mert ők dezertőrök, hangzik a válasz. Majd készítettünk, mondja az okmányokat átvevő. Közben kedélyeskednek egymással, meséli a börtönőr, az a pasas a feleségét vágta fejbe azzal a fejszével.

Mi is jó helyre kerültünk, gondoltam, s láttam Pali arcán is, a pokolba kívánja azt a percet, amikor szökésügyben rám hallgatott. Eddig legalább politikai elítéltek között, értsd emberek között voltunk, most meg majd gyilkosok vesznek körül?

Egy álló hétig tartottak itt bennünket, kérdezősködni nem sokat kérdezősködtek, mert minden le volt rólunk írva. De fogalmunk sem volt, mi történik majd velünk. Itt szinte csak albánok voltak, mint mondtam gyilkosok és tolvajok, de – ha hiszed, ha nem – jólelkűek. Voltak vagy százan, mindennap hoztak be valamit, valakinek tarhót, gyümölcsöt, paradicsomot, paprikát, főtt tésztát. S ezek, amit csak kaptak, velünk is megosztották. Pedig velük beszélni se tudtunk, és fogalmuk sem lehetett, kik és miért vagyunk itt. A tarhót vagy aludttejet a bárány bőrébe öntötték vagy ott is érlelhatték, mindenesetre a bárány két mellső lába el volt kötve, és mi a nyaknyíláson keresztül ittuk. De jó volt ez a

kumiszszerű valami, határozottan ízlett. Szavamra mondom, jó szívvel adtak mindent, nem sajnálták tőlünk.

Egy hétig voltunk itt, amikor jött egy szerbül is beszélő rendőr, és elmondta, most munkára fognak bennünket. Anélkül, hogy összekötözték volna, mint eddig mindig, terepjáróra ültettek, és kivittek a városka szélére. Egy faépület előtt álltunk meg, amelyre ez volt írva: Hotel. Egymeletes volt, a tulajdonos föl is jött velünk. Teljesen üres szobába, ahol se szék, se asztal, de még fekvőhely se volt.

Kérdezte is az Árpád, mi ez, mire a tulaj megmagyarázta, hogy náluk ez így van. Háziszóttessel, olyan falusi futószőnyeggel körülfuttatva a fal mellett a helyiség négy oldala, három párna, kecskeszörből, tányéros lámpa a szoba közepén, nem több, huszonötös égővel. A fal egyetlen éke egy tükör s mellette fali sótartó. A tükör kerete gyalult nyers fából, a sótartó meg olyan hasáb alakú ládácska, benne só, a másikban bors, a harmadikban pörkölt kávé. A sótartó oldalán szög, ráakasztva a rézből készült dzsezva, mármint a kávéfőző edény.

Mondtam is a fiúknak, most néhány száz évet visszaléptünk a történelemben, hát itt még az ágyat sem ismerik. S eszembe jutott, a padéi szállásokon még láttam omladozó viskót, ahol a fal mellett x-lábú bakra deszkát fektettek, s erre az ágyszékre vetették az ágyat. A földes padlón gyékény volt, rajta birkabőrök, a mestergerendán köcsögök lógtak.

A rendőr megmagyarázta, hogy repülőteret fogunk építeni, mi fogjuk keverni és talicskázni a maltert, ezért még némi fizetség is jár, a szálloda ingyenes, koszt a repülőtéri kintinban. Mindhárman kaptunk egy kis noteszt, amibe a nevünk már be volt írva, és azzal kellett minden héten jelentkezni a rendőrségen. Szökésünk óta most maradtunk először komolyabb felügyelet nélkül, ami már önmagában sem volt kis szó. Végre úgy érezhettünk magunkat, hogy szabadok vagyunk. Különösen, hogy a munkaidő reggel hattól mindössze délután kettőig tartott, egy perccel se tovább.

– Nem is olyan hülye ez a Mussolini, aki a dologidő tekintetében így döntött – morfondírozott Pali.

Délután szabadok voltunk, sétálhattunk, még futballozhattunk meg balottázhattunk is, ha kedvünk tartotta. Mivel ott rengeteg fa volt, azzal kezdtük, hogy bútort készítettünk magunknak, cementes kartonnal béleltük ki az ágyunkat, összetákolunk ülőalkalmatosságot és asztalt is,

csak a tetűkkel nem tudtunk mit kezdeni. Hiába mostuk ki hideg vízben a gúnyánkat, meg a körmünkkel gyilkoltuk, de csak nem lehetett mindet kiirtani. A poloskák ellen viszont már kész volt a recept: kovással kentük be a falat, és arra ragasztottuk a papírszakokat, s ezen nem tudtak fölmászni. Az ágy lába vízzel telt bádogdobozban állt, így azon se mászhattak föl. Méltatlankodott is a tulaj, hogy ilyet nem lehet csinálni, elcsúfítjuk a szálloda szobáját – merthogy ő annak nevezte –, de megnyugtattuk, esetleges távozásunk után úgy kapja vissza, ahogyan mi átvettük.

Olasz repülőtér épült itt, több száz méteres kifutópályával. Itt is azt kellett tapasztalnunk, hogy szorgalmas az albán nép, becsületesen dolgozik mindenki, és segítőkész. Persze meg is voltak fizetve. Valóban mi is kaptunk fizetést, nem sokat ugyan, de már a piacon is vásárolhattunk.

Egy délután éppen én mentem a bazárba, amikor halottas menetet láttam. A halott csak vászonba van csavarva, és Szent Mihály lován viszik a férfiak. Míg ott állok és báméskodok, int az egyik, vegyem át. Mit tehettem, fogom a négy kar közül az egyiket, s bizony egészen a sírig vittem, mert le sem tudtam volna senkit se szólítani. Azt hiszed, törődtek azzal, hogy én nem vagyok a fajtájuk közül való? Dehogy. S itt a sírnál csodálkozva láttam, hogy ülőhelyzetben, az arcot keletnek fordítva temették el a szegény megboldogultat, akiről azt sem tudtam, férfi-e vagy nő, öreg vagy fiatal. Vigaszdíjként annyi füget ettem és szedtem az ingembe, amennyit csak akartam, merthogy a temető úgy tele volt fügefával, mint nálunk az utca eperrel.

Közben a gazdával is összelekedtünk. Szüretidő volt, s mondtuk, délutánonként szívesen segítünk neki. Olyan pocsék lőrét még nem ittam, mint amilyennel megkínált bennünket, még dicsekvésképpen is, hogy neki milyen bora maradt a tavalyi termésből. Árpád volt a borszakértő, mert nekik otthon nagy szőlejük van, s magyarázza kézzel-lábbal, hogy bizony az a hordó, amelyben tartja, nem volt eléggé tiszta. Ő magyarul mondta a szöveget, a gazda albánul, de végül nagyon megértették egymást. Végül mi kéneztük ki a hordóit, s annyira megbízott Árpád szaktudásában, hogy a must borkénevezését is rá bízta. Mivel itt csak kristályos borkén volt, öt-hat liter mustban föloldotta, majd jól elkeverte a hordóban. Gumicső vagy netán lopó itt nem lévén, lyukas

bambuszínadat is szereztetett a gazdával, s azon keresztül fújta be a levegőt a hordóba, majd másnap leszívta az erjedésre alkalmas mustot, s különválasztotta az üledéket, amely otthon a törkölypálinkába ment volna, de ezt itt a gazda kiöntötte, mert náluk a pálinkafőzés szigorúan tilos volt. Hogy olyan bort arrafelé még nem ittak, mint a mi receptünk szerintit, mérget vennék rá.

Már vagy két hónapja dolgoztunk itt, amikor ismét jött a szerbül beszélő rendőr, s kérdezi a munkavezetőtől, hogy van velünk megelégedve?

– Három ilyen gyerekekkel repülőgyárat is fölépítenék, nem kifutópályát!

Nagyobb elismerés életemben addig nem ért, hogy velem, hentesinással repülőgyárat?

Kérdezik tőlem a fiúk, mit beszélnek ezek? Merthogy olaszul beszéltek. Én meg ezt úgy tolmácsoltam: repülősnek, mármint pilótának csak én válnék be, hazudom. Hát ilyen hiú az ember.

Az irigység szinte pillanatok alatt kiült az arcukra, halántékereik vörösre dagadtak, látszott, hogyan önti el őket valami forróság, majd a verejték is a homlokukat. A föltóduló vértől pedig rövidre vágott, zsíros rabhajuk olyan sündisznó-állásba került. Valóságos, jól kivehető tüskék lettek, mint az otthoni rózsafákon. Ahogy Árpád homlokára rásütött a nap, mintha azt is láttam volna, hogy szép gesztenyebarna hajának néhány halántékszála egyszerre összesen csillant volna meg. A lélek vetítette ki belőlük mindezt, én meg arra gondoltam, most jól kibabráltam veletek, de miért nem akartatok velem együtt tanulni. Számotokra macskaevők nyelve volt az olasz.

Hanem azon én is meglepődtem, amikor a rendőr e röpké beszélgetés után a kantinba hívott bennünket, s a kávé után egy-egy pohár bort is rendelt, sőt koccintott is velünk. Ilyen fajta udvariasságtól és előzékenységtől az utóbbi jó fél évben már annyira elszoktunk, hogy szinte zavarba ejtett. Föl is ébredt bennem a gyanú, mit akarhat ez?

– Volna-e kedvünk Olaszországba menni?

Összenéztünk, hogy ezt most komolyan gondolja-e, vagy netán provokál.

– Mondjuk, dolgozni. Merthogy maguk munkásemberek. Olaszország nagyon szép ország, sőt gyönyörű, ott ilyen szaktudással nagyon jól lehet érvényesülni, keresni, különösen most – mondja.

Csak később ütött szöveget a fejemben, mi az, hogy „különösen most”?

Akkor, pillanatnyi zavaromban, ez föl sem tűnt, csak annak a reménye, hogy Olaszországból minden bizonnyal könnyebb lesz hazajutni. Ott legalább tudják, kik vagyunk, magyarok, nem úgy mint itt, ahol az én szakmám bűnös mesterség. Miféle ország ez? Miféle nép ez, amely csak az imádkozásban leli örömét? És hogy bánnak asszonyaikkal, négyméteres kerítéseket emelnek, minden ház egy-egy börtön? Csak a jólelkűségüket lehet becsülni.

Don Giovanni is eszembe jutott, aki azt is magyarázta egyszer, hogy Albánia tulajdonképpen már több mint tíz éve olasz gyarmat, s hogy a Duce itt mást nem akar, mint bázisokat létrehozni egy esetleges görögországi támadás érdekében. Ezért kell neki ez a repülőtér is. Szegény papom, jutott eszembe, csak a Vatikántól remélhet kegyelmet.

De itt most döntéshozatal előtt álltunk: akarunk-e a jobb boldogulás reményében áthajózni az Adrián, még ha ott egy Duce uralkodik is. Ez utóbbi csak az én fejemben fordult meg, érthető, miért.

Úgy döntöttünk, megyünk. Erre a rendőr újabb pohár bort rendelt, és megmagyarázta, hogy kísérettel kell utaznunk, és amint átadnak bennünket az ottani hatóságnak, adjuk oda ezt a cédulát – ez egyébként szigorúan bizalmas, ha kell, inkább nyelje le, mintsem másnak a kezébe jusson – mert ez a „bumaska”, enélkül csak újabb börtön jöhet. – Tehát ezt kell majd leadni és azt hajtogatni: azil, azil. A többivel ne törődjenek. A felkínált munkát mindjárt fogadják el.

Ezt kaptuk útravalóul.

Mint kiderítettük, dehogyan akart ő bennünket provokálni, emberkereskedő volt.

Dolgoztunk itt vagy három hónapig, amiért meg is kaptuk a bérünket, aztán leszaggattuk a falról a ráragasztott papírszakokat, megkóstoltuk gazdánk rámpását, amitől be is csíptünk, de így legalább könnyebben elviseltük az újabb bilincseket a rendőrségi autóban, amellyel Durazzóba – ma, úgy tudom, Durresnek hívják –, azaz annak a kikötőjébe vittek. Még ha a kikötőjébe, hanem egyenesen a börtönébe. Nesze neked, Pista, mondtam magamban, míg néztem ott azt a hat albánt, akik egy

tepsit ültek körül. A tepsiben parázs, azon főzték a feketekávé. A levegőben pedig ismét a húgy, penész és doh együttes keveréke.

A Pali ki se bírta szó nélkül, mondott is egy cifrát az ottaniak számlájára, hogy attól e muzulmán világban még a minaret is megdől, mire a parázs körül ülők egyike lassan fölemelkedett, és tört magyarsággal ugyan, de nagyon határozottan azt mondta:

– Maga ne szidja a mi édesanyánkat! Mert úgy a pofájába vágok, hogy fölragad a falra, ahonnan az anyja se vakarja le!

Amilyen gyorsan csak lehetett, igyekeztem a Pali nevében is bocsánatot kérni, mondván, ne vegye komolyan, mert félkegyelmű, szegény. Ki tudja, hogyan végződött volna, ha nem kérek azonnal bocsánatot ettől a tagbaszakadt albántól, akinek, mint kiderült, több éve cukrászdája van Budapesten.

Esküszöm, nálunk a disznóól tisztább volt, mint ez a börtönnek nevezett valami, s ahova e pesti cukrász marcipáncsempészet miatt került. Szerencse, hogy bennünket csak egy napig tartottak ott, mert másnap este jött a beígért hajó, amely a menetrend szerinti bari vonalon közlekedett. Megbilincselve két rendőr kíséretében szálltunk föl életünk első hajóútjára.

(Folytatjuk)